

DARIUSZ SZPOPER, ARSEN TAGIROV

Fiodor Martens – pionier międzynarodowego prawa humanitarnego

Fyodor Martens: Pioneer of International Humanitarian Law

The authors outline a portrait of Fyodor Fyodorovich Martens, a prominent 19th-century Russian lawyer and diplomat. The authors describe both his academic achievements and practical dimensions in the field of public international law and his influence on the development of international humanitarian law. The authors also presented various stages of Martens' life path and career, including his studies outside the Russian Empire, his work at the Ministry of Foreign Affairs, and his scientific activities. They highlighted his active role in drafting international agreements, including the Hague Conventions of 1899 and 1907, and revealed new facts about Martens' biography, bringing this outstanding scientist and practitioner, who is not widely known in Poland, closer to a wide range of public international law researchers and legal history researchers.

DARIUSZ SZPOPER profesor nauk prawnych, Uniwersytet Pomorski w Słupsku

ORCID – 0000-0002-8593-2821 / e-mail: dariusz.szpopper@upsl.edu.pl

ARSEN TAGIROV magister prawa, Uniwersytet Pomorski w Słupsku

ORCID – 0000-0001-5729-3500 / e-mail: arsen.tagirovv1045@gmail.com

SŁOWA KLUCZOWE: Fiodor Fiodorowicz Martens, Uniwersytet w Sankt-Petersburgu, międzynarodowe prawo humanitarne, Klauzula Martensa, konferencje pokojowe w Hadze, Konwencje haskie z 1899 i 1907 roku, wojna rosyjsko-japońska

KEYWORDS: Fyodor Fyodorovich Martens, University of St. Petersburg, international humanitarian law, Martens Clause, Hague Peace Conferences, Hague Conventions of 1899 and 1907, Russo-Japanese War

Fiodor Fiodorowicz (Friedrich Fromhold) Martens (1845–1909) uchodzi nie tylko za jednego z najwybitniejszych prawników-internacjonalistów czasów Imperium Rosyjskiego, ale także za osobę, która znacząco wpłynęła na globalny kształt i rozwój prawa humanitarnego. Jeszcze za życia sława naukowca-praktyka towarzyszyła Martensowi, poczynając od objęcia stanowiska profesora Imperatorskiego Uniwersytetu Petersburskiego poprzez najważniejsze konferencje międzynarodowe, w których brał czynny udział reprezentując interesy Cesarstwa Rosyjskiego. Wielokrotnie też inspirował ich zwołanie, jak również czynnie angażował się w organizację przebiegu tych wydarzeń. Głowy państw – monarchowie, prezydenci, premierzy – zabiegały o możliwości rozmów i spotkań z nim, zaś chęć powierzenia mu funkcji arbitra w sporach pomiędzy podmiotami prawa międzynarodowego była tak znaczna, że europejskie elity, pół żartem, pół serio, określały go mianem „Lorda Kanclerza Europy”^[1].

Niestety niewiele zachowało się informacji o dzieciństwie i latach młodości Fiodora Martensa. Urodził się jako Friedrich Fromhold Martens w dniu 15 (27) sierpnia 1845 r. w Pärnu (Parnawa), w gubernii liflandzkiej (Liwonia), zatem w mieście położonym współcześnie w granicach Republiki Estońskiej, w dość ubogiej rodzinie. Około roku 1850 zmarł jego ojciec Friedrich Wilhelm Martens, zaś 4 lata później opuściła go matka Teresa Wilhelmina *de domo* Knast. Dziewięcioletni wówczas chłopiec został skierowany przez nauczyciela lokalnej szkoły parafialnej do sierocińca w północnej stolicy Imperium Rosyjskiego, działającego przy luterańskim kościele Świętych Piotra i Pawła. Następnie przeniesiono go do szkoły św. Piotra, zaś po ukończeniu w niej nauki w 1863 roku rozpoczął studia prawnicze w Imperatorskim Uniwersytecie w Sankt-Petersburgu^[2]. Sam Martens pozostawił jedynie sporadyczne informacje tak o swoich rodzicach, jak i imieniu, nadanemu po urodzeniu, zaś w publikacjach operował różnymi wariantami swojego nazwiska (Friedrich Fromhold Martens, Friedrich von Martens, Frédéric de Martens). Poczynając od 1879 roku zaczął używać formy Fiodor Fiodorowicz Martens^[3] i pod tym imieniem

¹ Thomas Holland, „Frederik de Martens” *Journal of the Society of Comparative Legislation*, nr 10 (1909): 11.

² Władimir Emmanuiłowicz Grabar, *Matieriały k istorii litieratury mieždunarodnogo prawa w Rossiji (1647–1917)* (Moskwa: Izdatielstwo „Ziercało”, 2005), 397.

³ W 1879 roku Martens ożenił się z Katarzyną-Marią-Luizą (Ekateriną Nikołajewną) Tur, córką senatora i tajnego radcy Nikołaja Andriejewicza Tura. Zgodnie z ówczesnymi prawami Martens, wchodząc w związek małżeński, musiał przejść

i nazwiskiem zyskał sławę wśród mu współczesnych, by następnie przejść też do historii prawa międzynarodowego publicznego^[4].

Kończąc Wydział Prawa w 1867 roku jako jeden z najbardziej zdolnych studentów zwrócił na siebie uwagę ówczesnego dziekana tego fakultetu profesora Ignacego Iwanowskiego pochodzącego z guberni mińskiej, a zatem z terenów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego i zarazem absolwenta Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego, który jednocześnie pełnił wówczas funkcję kierownika Katedry Prawa Międzynarodowego. Szczególną uwagę Iwanowskiego zwrócił esej pióra Martensa zatytułowany *O stosunkach między Rosją a Imperium Ottomańskim w czasach panowania cesarzowej Katarzyny II (Ob odnoszenijach mieźdu Rossijej i Ottomanskoj impierijej w carstwowanije impieratrycy Jekatieriny II)*. Martens zabiegał, by po ukończeniu studiów mógł pracować na Wydziale Prawa, myśląc wszakże o dalszej karierze karnistycznej. Jednak Ignacemu Iwanowskiemu udało się go przekonać, by związał swoje dalsze naukowe losy z kierowaną przez niego Katedrą Prawa Międzynarodowego. Mówił wtedy: „Będziemy mieli własnego Martensa”^[5] – nawiązując do identyczności nazwiska z uznanymi wówczas niemieckimi prawnikami, specjalizującymi się w doktrynie prawa międzynarodowego publicznego – Georgem Friedrichem von Martensem^[6] oraz jego bratankiem Karlem von Martensem^[7].

W 1869 roku już po obronie pracy magisterskiej zatytułowanej *O prawie własności prywatnej w czasie wojny (O prawie czastnoj sobstwiennosti wo*

na prawosławie i w rezultacie zmienić imię i patronimie według schematu obowiązującego w rosyjskiej Cerkwi prawosławnej.

⁴ Władimir Wasiljewicz Pustogorow, *Fiodor Fiodorowicz Martens. Jurist, dyplomata* (Moskwa: Mieżdunarodnyje odnoszenija, 1999), 12–13; najprawdopodobniej imię Friedrich otrzymał po swoim naturalnym ojcu oraz po chrzestnym, którym był radca tytularny Friedrich von Kluwer, zaś imię Fromhold po drugim chrzestnym – notariuszu z Parnawy, Fromholdzie Drewniku.

⁵ „Martens, Fiodor Fiodorowicz”, [w:] *Biograficzeskij słowar’ profiessorow i priepodawatielej Imperatorskogo Sankt-Peterburgskogo Uniwersiteta za istiekszuju trietju czetwiert’ wieka jego suszczestwowanija. 1869–1894*, t. II, M-JA. (Sankt-Peterburg: Tipografija i Litografija B.M. Wolfa, 1898), 7.

⁶ Georg Friedrich von Martens (1756–1821), absolwent Uniwersytetu w Getyndze, Ratyzbonie i Wiednu, od 1783 roku profesor prawa uniwersytetu w Getyndze. Aktywny działacz polityczny i dyplomata związany z dworami królewskimi Westfalii i Hanoweru. Autor licznych traktatów z zakresu prawa międzynarodowego publicznego.

⁷ Karl von Martens (1790–1863) – niemiecki prawnik, polityk i dyplomata, minister Wielkiego Księstwa Saksonii-Weimaru-Eisnach, kontynuował badania rozpoczęte przez swojego stryja.

wriemia wojny) Fiodor Martens wyjechał służbowo do Wiednia, Heidelbergu i Lipska, w których to ośrodkach naukowych słuchał między innymi wykładów uznanych wówczas profesorów: Lorenza von Steina (1815–1890)^[8] oraz Johanna Caspara Bluntschli'ego (1808–1881)^[9]. W 1870 roku powrócił z tych wojaży do Sankt-Petersburga, uprzednio otrzymawszy zaproszenie do objęcia wolnego stanowiska docenta prawa międzynarodowego w swojej macierzystej uczelni^[10]. W 1873 roku uzyskał nominację do funkcji profesora nadzwyczajnego, co związane było z otrzymaniem przez niego stopnia doktora na podstawie obronionej rozprawy: *O konsulach i jurysdykcji konsularnej na Wschodzie (O konsulach i konsulskiej jurysdykcji na Wostokie)*, która następnie została przetłumaczona na język niemiecki, przynosząc mu uznanie poza granicami Rosji^[11]. Jednak w obszernym dorobku naukowym Fiodora Martensa, obejmującym ponad sto opublikowanych prac, w tym liczne monografie, podręczniki, artykuły oraz recenzje^[12], czołowe miejsce zajmują dwie fundamentalne pozycje: *Zbiór traktatów i konwencji zawartych przez Rosję z innymi państwami (Sobranije traktatow i konwencyj, zakluczonych Rossijeju s inostrannymi dierzawami)* składający się z piętnastu woluminów oraz dwutomowa pozycja *Współczesne prawo międzynarodowe narodów cywilizowanych (Sowriemiennoje mieždunarodnoje prawo cywilizowanych narodow)*.

⁸ Lorenz von Stein (1815–1890) – niemiecki ekonomista, socjolog i naukowiec, zajmujący się zagadnieniami administracji publicznej. W swoim dziele *Historia ruchu społecznego we Francji od 1789 roku do współczesności. t. 3, Monarchia, republika i suwerenność społeczeństwa francuskiego od rewolucji lutowej 1848 r. (Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage. Bd. 3, Das Königtum, die Republik und die Souveränität der französischen Gesellschaft seit der Februarrevolution 1848.)* wprowadził do nauki termin „ruch społeczny”. Zob.: Charles Tilly, *Social movements, 1768–2004* (Boulder-London: Paradigm Publishers, 2004), 5–6.

⁹ Johann Caspar Bluntschli (1808–1881) – szwajcarski prawnik-internacjonalista i polityk. Prowadził wykłady na uniwersytetach w Zurychu, Monachium oraz Heidelbergu. Był jednym z założycieli Instytutu Prawa Międzynarodowego (*Institut de Droit international*) w Genewie. Wraz z Francisem Lieberem i Édouardem René de Laboulaye przygotowali jedną z pierwszych opracowań naukowych poświęconych regułom stosowania norm prawa międzynarodowego w trakcie działań wojennych.

¹⁰ Pustogorow, *Fiodor Fiodorowicz Martens*, 16.

¹¹ Grabar', *Matieriały k istorii*, 397–398; Martens, Fiodor Fiodorowicz. *Biograficzeskij słowar' professorow*, 8.

¹² Natalja Nikołajewna Zipunnikowa, „K 165-letiju so dnia roźdijenija F.F. Martiensa” *Elektronnoje priłożenije k Rossijskomu juridiczeskomu żurnalu*, nr 1 (2010): 91; Grabar', *Matieriały k istorii*, 398.

U genezy tego pierwszego dzieła leżała prośba sformułowana w 1873 roku przez ministra spraw zagranicznych Imperium Rosyjskiego księcia Aleksandra Michajłowicza Gorczakowa^[13], który po zatwierdzeniu przez cesarza Aleksandra II (1855–1881) jego propozycji edycji traktatów i konwencji zawartych przez Rosję z innymi państwami, zwrócił się w tej sprawie do młodego, ale już posiadającego ugruntowaną pozycję naukową Fiodora Martensa. Ten tę koncepcję zaaprobował, rozpoczął pracę nad jej sfinalizowaniem i już w ciągu roku wydany został drukiem pierwszy tom, zawierający umowy międzynarodowe łączące Rosję z austriacką monarchią Habsburgów z lat 1648–1762^[14]. Konstruuując „Zbiór” przyjął kryterium podziału geograficznego, każdy z tomów poświęcając relacjom z odrębnymi państwami^[15]. Nieprzypadkową też stała się będąca cezurą początkową data 1648 roku, gdyż wówczas to zawarty został w Münster i Osnabrück pokój westfalski, stanowiący podwalinę zasady praworządności i równości stron w relacjach międzypaństwowych, stał się zarazem *par excellence* fundamentem systemu prawa międzynarodowego i to już we współczesnym znaczeniu tych słów^[16].

Wartością dodaną „Zbioru” było to, że jego autor zamieścił w nim niezwykle cenne z naukowego punktu widzenia komentarze historyczne poprzedzające teksty samych umów oraz notatki oparte na dokumentach archiwalnych dotyczące kontekstu i przesłanek nawiązywanych niegdyś porozumień, ujawniając tym samym historyczne tło zawieranych

¹³ Denis Nikołajewicz Sziłow, „Aleksandr Michajłowicz Gorczakow”, [w:] Denis Nikołajewicz Sziłow, *Gosudarstwiennyje diejatieli Rossijskoj impierii: Gławy wysszych i centralnych uczeżdzenij. 1802–1917: Biobibliograficzeskij sprawocznik* (Sankt-Peterburg: Dmitrij Bułanin, Jewropiejskij uniwersitet w Sankt-Peterburdzie, 2001), 183–187; Boris Wasiljewicz Ananijcz, Rafał Szołomowicz Ganielin, *Uprawlenczeskaja elita Rossijskoj Impierii. Istorija ministerstw 1802–1917* (Sankt-Peterburg: Liki Rossiji, 2008), 87–89; Aleksandr Michajłowicz Gorczakow (1798–1883) minister spraw zagranicznych Imperium Rosyjskiego (1856–1882), kanclerz, członek Rady Państwa.

¹⁴ Michaił Aleksandrowicz Taube, *F.[iodor] F.[iodorowicz] Martens (1845–1909). Niekrołog* (Sankt-Peterburg: Sienatskaja Tipografija, 1909), 8; Grabar', *Matieriały k istorii*, 398; Pustogarrow, *Fiodor Fiodorowicz Martens*, 25; Henryk Wereszycki, *Historia Austrii* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo, 1986), 90–91.

¹⁵ Austria, Niemcy, Anglia, Francja, planowano dodać również Turcję, a później inne państwa, ale z powodu śmierci autora praca nie została ukończona. Martens liczył, że „Zbiór” będzie dalej uzupełniany nowymi traktatami.

¹⁶ Martens pracował nad „Zbiorem” do końca swojego życia i w latach 1874–1909 powstało 15 tomów tego dzieła.

traktatów oraz kularowe przesłanki towarzyszące procesom negocjacyjnym. Martens stał bowiem na stanowisku, że zarówno teoretykom, jak i zajmującym się prawem *in actu* „[...] potrzebny jest nie tylko autentyczny tekst samego traktatu, a także pożądanym jest zrozumienie [...] okoliczności, w jakich doszło do jego zawarcia”^[17]. Jeden z jego najwybitniejszych uczniów, baron Michaił Aleksandrowicz Taube (1869–1961), profesor uniwersytetów w Charkowie i Sankt-Petersburgu, twierdził, że „Zbiór” przygotowany przez jego Mistrza nie jest wyłącznie formalnym zestawieniem przedrukowanych dokumentów, ale stanowi żywą i barwną historię dyplomacji rosyjskiej^[18]. Stał zarazem na stanowisku, że wyłącznie to opracowanie, samo w sobie, stawiało jeszcze wówczas żyjącego twórcę w panteonie najwybitniejszych światowych teoretyków i praktyków prawa międzynarodowego publicznego^[19]. Stanowisko to podzielali w całej ciągłości także inni, uznani ówczesnie, specjaliści doktryny prawa międzynarodowego publicznego^[20]. Opinia ta nie straciła na swojej aktualności aż do dnia dzisiejszego, a współczesny nam autor biografii Fiodora Martensa, rosyjski prawnik Władimir Pustogarow wręcz dowodzi, że „[...] do tej pory żadna fundamentalna praca na temat historii polityki zagranicznej Rosji lub stosunków międzynarodowych tego okresu nie jest kompletna bez odniesienia się do tego »Zbioru«”^[21]. Trzeba też dodać, że teksty umów zawarte w tym dziele zostały opublikowane *pagina fracta* w języku oryginału z jednej strony i tłumaczeniu rosyjskim z drugiej, zaś wstęp historyczny i przypisy w języku rosyjskim oraz francuskim, który w XIX wieku spełniał rolę *lingua franca* dyplomacji oraz sfer akademickich Europy.

Kolejnym uznanym dziełem Fiodora Martensa stało się „Współczesne prawo międzynarodowe cywilizowanych narodów”. Ukazało się w latach 1882–1883 w dwóch tomach i niemal od razu zostało przetłumaczone na wiele języków obcych^[22]. Autor podkreślał w nim, że chociaż Rosja od czasów panowania Piotra I stanowiła aktywny i istotny zarazem czynnik obrotu międzypaństwowego, to jednak jej doktryna prawa międzynarodowego

17 Fiodor Fiodorowicz Martens, *Sobranije traktatow i konwencyj, zakluczennych Rossijeju s inostrannymi dierzawami*, t. 1, *Traktaty s Awstrijeju. 1648–1762 g.* (Sankt-Peterburg: Tipografija Ministierstwa Putiej Soobszczienija [A. Bienkie], 1874), VIII.

18 Taube, *F.F. Martens*, 8.

19 *Ibidem*, 9.

20 Boris Nolde, „F.[iodor] F.[iodorowicz] Martens (Niekrołog)” *Prawo. Jeżenie-dielnaja juridiczeskaja gazieta*, nr 24 (1909): k. 1452.

21 Pustogarow, *Fiodor Fiodorowicz Martens*, 26.

22 Grabar’, *Matieriały k istorii*, 398.

publicznego nie rozwiązała się w sposób adekwatny do roli jaką odgrywało Cesarstwo Rosyjskie w świecie^[23]. Uznawał, że z punktu widzenia rosyjskiej racji stanu dalsze tolerowanie takiej sytuacji jest niedopuszczalne. Dało mu to asumpt do napisania pierwszego w dziejach nauki rosyjskiej kompletnego podręcznika z zakresu prawa międzynarodowego publicznego, w którym pioniersko niejako w opozycji do doświadczeń swoich kolegów z zachodu Europy rozwiął nie tylko wyłączenie część normatywną, ale także dał szeroki wykład dotyczący relacji międzypaństwowych, kontekstu historycznego i praktyk dyplomatycznych, wskazując w ten sposób na inspiracje będące czynnikiem sprawczym dynamiki prawa międzynarodowego publicznego. W ocenie jego kolegi, profesora Uniwersytetu w Moskwie, hrabiego Leonida Kamarowskiego^[24], to dzieło Martensa zasługiwało nie tylko na refleksję ogólnorosyjską, ale także na pełne zaistnienie w doktrynie europejskiej i światowej^[25].

Na marginesie tych rozważań należy też zauważyć, że Fiodor Martens dał się również poznać naukowo nie tylko jako prawnik, specjalizujący się w prawie międzynarodowym publicznym, ale zyskał także sławę jako uznany historyk dziejów Rosji imperialnej i przeszłości jej dyplomacji, ze szczególnym uwzględnieniem wydarzeń XVIII i XIX wieku, wykorzystując do opublikowanych na tej niwie swoich prac materiały pozyskiwane podczas licznych kwerend archiwalnych przeprowadzanych na potrzeby opracowań z zakresu prawa międzynarodowego publicznego^[26].

²³ Fiodor Fiodorowicz Martens, *Sowriemiennoje mieždunarodnoje prawo cywilizowanych narodow*, t. I (Sankt-Peterburg: Tipografija Ministierstwa Putiej Soobsczenija [A. Bienkie], 1882), II.

²⁴ Patrz szerzej: Dariusz Szpoper, Arsen Tagirov, „Hrabiego Leonida Kamarowskiego wizja idei suwerenności państw w postępowaniach przed trybunałem międzynarodowym” *Prawo i Więź*, nr 1 (2023): 59–72.

²⁵ Leonid Aleksejewicz Kamarowski, „Sowriemiennoje mieždunarodnoje prawo cywilizowanych narodow (Martens, dwa toma, 1882–1883 gg.)” *Juridyczeskij wiestnik*, t. XXI, kn. 3 (1886): 461; Zostało ono przetłumaczone na języki: niemiecki, francuski, hiszpański, mandaryński, farski (perski), serbski i japoński. Zob. Władimir Wasiljewicz Pustogorow, „F[iodor] F[iodorowicz] Martens: Jurist, diplomat, publicyst” *Sowietskij żurnal mieždunarodnogo prawa*, nr 3–4 (1991): 77; Z dzieła tego czerpali swoją wiedzę i umiejętności zarówno rosyjscy, jak i sowieccy działacze państwowi, między innymi: imperator Mikołaj II, Aleksander Kiereński, Włodzimierz Lenin. Zob.: Pustogorow, *Fiodor Fiodorowicz Martens*, 31–32.

²⁶ Zob. np.: Fiodor Fiodorowicz Martens, *La Russie et l'Angleterre dans l'Asie centrale* (Gand: Imprimerie Isidore-Sébastien Van Doosselaere, 1879); rok później na język rosyjski przełożył książkę Michail Aleksandrowicz Taube, *Rossija i Anglija w Sriedniej Azii* (Sankt-Peterburg: Knižnyj Skład „Rossijskoj Bibliografii”, 1880),

Innym polem aktywności Fiodora Martensa stało się jego liczne uczestnictwo w wielu konferencjach międzynarodowych. W 1869 roku rozpoczął on pracę w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, a w 1874 roku z ramienia tej instytucji uczestniczył w składzie rosyjskiej delegacji do Brukseli, w której zorganizowano wówczas konferencję poświęconą problematyce prawnych i zwyczajowych unormowań działań zbrojnych na lądzie. Inicjatorem tych obrad był cesarz Rosji Aleksander II^[27], zaś kontynuowały one szlak wyznaczony konferencją petersburską z 1868 roku i „Deklaracją w sprawie pocisków wybuchających małego kalibru”. Niestety podczas tych obrad państwom-stronom w nich uczestniczącym nie udało się osiągnąć konsensusu, zaś stanowisko Wielkiej Brytanii walnie przyczyniło się do krachu tej inicjatywy^[28]. Pomimo tego jednak, Fiodor Martens uważał, że podjęte wówczas działania nie poszły na marne, a co więcej pozytywne stymulowały dalszy rozwój międzynarodowego prawa humanitarnego^[29].

W tymże samym 1874 Fiodor Martens został delegowanym przez Rosję członkiem Instytutu Prawa Międzynarodowego, zaś od 1884 r. stale natomiast reprezentował swój kraj w pracach Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża. Wśród wiele funkcji, które pełnił pojawiły się także

ponadto praca ta została przetłumaczona na język angielski oraz niemiecki i wydana drukiem w Niemczech, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej (USA); Fiodor Fiodorowicz Martens, *Le Conflit Entre La Russie Et La Chine: Ses Origines, Son Développement Et Sa Portée Universelle: Étude Politique* (Bruxelles: Librairie C. Muquardt, Merzbach et Falk, éditeurs, libraires du roi, 1880); Fiodor Fiodorowicz Martens, „Edinburgskij uniwersitet i triechsotletnij jego jubilej: istoriko-kulturnyj oczerk” *Wiestnik Jewropy*, t. v, kn. 9 (1884): 109–163; Fiodor Fiodorowicz Martens, „Rossija i Anglija w naczale XIX-go stoletija” *Wiestnik Jewropy*, t. v, kn.10 – t. 6 kn. 11 (1894) – praca została rozdzielona i opublikowana w 2 częściach; Fiodor Fiodorowicz Martens, „Impierator Nikołaj I i korolewa Wiktorija: istoriczeskij oczerk,” *Wiestnik Jewropy*, t. VI, kn. 11 (1896): 74–130; Fiodor Fiodorowicz Martens, „Rossija i Anglija w carstwowanije impieratora Nikołaja I,” *Wiestnik Jewropy*, t. I, kn. 1 – t. II, kn. 3 (1898) – praca została rozdzielona i opublikowana w 3 częściach; Fiodor Fiodorowicz Martens, „Rossija i Anglija nakanunie razrywa: 1853–1854” *Wiestnik Jewropy*, t. II, kn.4 (1898): 563–610; Fiodor Fiodorowicz Martens, „Aleksandr I i Napoleon I. Poslednije gody ich družby i sojuza” *Wiestnik Jewropy*, t. I, k.2 – t. II, kn. 4 (1905) – praca została rozdzielona i opublikowana w 3 częściach.

²⁷ Grabar', *Matieriały k istorii*, 399.

²⁸ Fiodor Fiodorowicz Martens, „Gaagskaja konfierencyja mira: kulturno-istoriczeskij oczerk,” *Wiestnik Jewropy*, t. II (1900): 17.

²⁹ Fiodor Fiodorowicz Martens, *Wostocznaja wojna i Briussielskaja konfierencyja 1874–1878 gg.* (Sankt-Peterburg: Tipografija Ministierstwa Putiej Soobszczenija [A. Bienkie], 1879), 139.

te związane z arbitrażem międzynarodowym^[30] – był członkiem Stałego Trybunału Arbitrażowego w Hadze. W tym miejscu reprezentował także Rosję na czterech konferencjach poświęconych problematyce międzynarodowego prawa prywatnego. W 1884 roku ponadto uczestniczył w obradach konferencji berlińskiej poświęconej sprawie afrykańskiej, kontynuując następną tę aktywność w latach 1889–1890 podczas trwającej wówczas konferencji brukselskiej, która walczyła o ugruntowanie pozycji Martensa na arenie europejskiej. Z jego aktywnym udziałem opracowano akt końcowy, jak też osobiście przyczynił się do rozwiązania wynikłego wówczas sporu jurysdykcyjnego w sprawie statusu statków morskich, który wynikł w relacjach angielsko-francuskich. Zyskał tym uznaniem w oczach monarchów europejskich: brytyjskiej królowej Wiktorii oraz króla Belgów Leopolda II, który ponadto powołał go na stałego członka Rady Stanu Konga na co zgodę wyraziła Rosja, zaś angielska gałąź zakonu maltańskiego nadała mu honorowe członkostwo z uprawnieniem do noszenia Wielkiego Krzyża Maltańskiego^[31]. W latach 1901–1908 jego nazwisko pojawiało się wśród osób nominowanych do pokojowej nagrody Nobla^[32].

Jednak postać Fiodora Martensa doczekała się trwałego miejsca w historii dzięki jego udziałowi w latach 1899 i 1907 w konferencjach w Hadze. Ich genezy należy poszukiwać w działaniach rosyjskiego Ministra Spraw Zagranicznych, hrabiego Michaiła Nikołajewicza Murawjowa II (1845–1900)^[33], który w dniu 12 (24) sierpnia 1898 roku nieoczekiwane i bez prowadzenia wstępnych konsultacji z innymi państwami skierował do placówek dyplomatycznych akredytowanych w północnej stolicy nad Newą notę^[34], w treści której zawarta była propozycja zwołania międzynarodowej konferencji, celem przeprowadzenia dyskusji dotyczącej tak kwestii ograniczenia zbrojeń, jak i prawnych przesłanek uniemożliwiających

³⁰ Na przykład w sporze anglo-holenderskim z 1895 (Costa-Rica-Packet). W swojej decyzji w tej sprawie po raz pierwszy w nauce sformułował zasadę odpowiedzialności kapitana za przestępstwa na otwartym morzu zgodnie z prawem bandery statku.

³¹ Pustogorow, *Fiodor Fiodorowicz Martens*, 144.

³² Nomination archive. Fyodor Fyodorovich (Frédéric) Martens. The Nobel Prize. URL: https://www.nobelprize.org/nomination/archive/show_people.php?id=5939.

³³ Denis Nikołajewicz Sziłow, „Murawjow Michaił Nikołajewicz 2-ji”, [w:] Sziłow, *Gosudarstwiennye diejatieli Rossijskoj impierii*, 441.

³⁴ Stanisław Iwanowicz Czerniawskij, „Wtoraja Gaagskaja konfieriencyja mira 1907 goda: wzgljad cieriez 110 let” *Tractus aevorum: ewolucyja socyokulturnych i polityczeskich prostranstw*, t. IV (2017): 25.

uregulowanie konfliktów zbrojnych^[35]. Martensowi powierzono przygotowanie programu konferencji, który raczej był nastawiony do ewentualnego sukcesu, uważając, że dążenie do dobrowolnego redukowania przez organizację państwowe własnych sił zbrojnych należy traktować w kategoriach utopijnej mrzonki^[36]. Jednak z uwagi na swoją pozycję tak naukową, jak i społeczną postrzeganie jego w środowisku jako inicjatora podejmowania działań na rzecz pokoju światowego nie był w stanie zdystansować się od udziału w tak znaczącym wydarzeniu politycznym.

Postanowił jednak nieco inaczej akcentować problemy zachowując jednak przy tym zasadnicze przesłanie noty Ministra Spraw Zagranicznych. W jego ocenie bowiem głównym przesłaniem wydarzenia miała stać się potrzeba utrzymania pokoju, zaś propozycję powszechnego rozbrojenia zastąpił sugestią zawieszenia zbrojeń. Takie podejście miało zablokować potencjalne konflikty, mogące zaistnieć podczas obrad, gdyż jak zaznaczał dużo łatwiej było przekonywać uczestników do temporalnego zamrożenia zbrojeń, aniżeli do redukcji arsenałów wojskowych i zmniejszenia składow osobowych armii. Dalej Martens rozszerzył harmonogram spotkania poprzez wprowadzenie zasad arbitrażowego rozwiązywania potencjalnie mogących wystąpić sporów. Miało to pozwolić na zażegnanie ewentualnych konfliktów, a zarazem dać kolejny fundament dla pokoju. Uważał jednak, że najbardziej trwałym efektem obrad stało się stworzenie norm prawnych regulujących przebieg działań wojennych. To ogół tych wysiłków podejmowanych przez Fiodora Martensa uchronił konferencję przed fiaskiem^[37]. W ten sposób udało się osłabić wszelkie występujące na arenie międzynarodowej wątpliwości, co skutkowało tym, że 30 grudnia (12 stycznia) 1898 roku minister spraw zagranicznych Michaił Murawjow skierował kolejną notę do przedstawicieli dyplomatycznych, w której dość dokładnie sprecyzowano zagadnienia mające stanowić punkt wyjścia dla dyskusji, a wśród nich znalazły się również autorskie propozycje Fiodora Martensa.

Uznany zwyczajem było wówczas to, że państwo inicjujące konferencję międzynarodową stawało się zwykle jej gospodarzem. W tym przypadku

³⁵ Ananijcz, Ganielin, *Uprawlenczeskaja elita Rossijskoj impierii*, 107–108. Według autorów, te działania Ministerstwa Spraw Zagranicznych nie były z punktu widzenia dyplomacji należycie przygotowane, o ile bowiem małe kraje wyraziły prawie natychmiast swoje poparcie dla idei przeprowadzenia konferencji, to stanowisko wielkich mocarstw jawiło się jako raczej niejednoznaczne i charakteryzowało się pewnym dystansem w podejściu do tej koncepcji.

³⁶ Pustogarov, *Fiodor Fiodorowicz Martens*, 146.

³⁷ Grabar', *Matieriały k istorii*, 399.

strona rosyjska nie zdecydowała się na prowadzenie obrad w Sankt-Petersburgu, jak też w innej stolicy jakiegokolwiek istniejącego wówczas mocarstwa. Stała bowiem na stanowisku, że w nich „[...] przyczynają się nader złożone interesy polityczne, które mogłyby mieć wpływ na przebieg sprawy równie ważnej dla wszystkich krajów świata”^[38]. W ślad za tym postanowiono, że odbędzie się ona w Hadze, jako miejscu blisko związanym z biografią wybitnego prawnika i zarazem jednego z twórców prawa międzynarodowego publicznego – Hugona Grocjusza, skądinąd autora opublikowanego 1625 roku dzieła *O prawie wojny i pokoju* (*De iure belli ac pacis*). Ukłonem uczestników skierowanym w stronę rosyjską była data rozpoczęcia obrad – 6 maja 1899 roku, a zatem w dniu kolejnych urodzin cesarza Mikołaja II^[39]. W ocenie Martensa wybór miejsca i daty konferencji był trafny i dowodził poprawności historycznie utrwalonych relacji pomiędzy Cesarstwem Rosyjskim a Królestwem Niderlandów^[40].

Fiodor Martens brał udział w konferencji haskiej jako członek delegacji rosyjskiej i z jej ramienia kierował komisjami: arbitrażu oraz praw i zwyczajów wojny; ponadto zasiadał w Komitecie redakcyjnym teże konferencji^[41]. Odnotowując aktywność Rosji w jej zorganizowaniu^[42] funkcję przewodniczącego konferencji powierzono szefowi delegacji rosyjskiej, a zarazem akredytowanemu w Londynie posłowi Imperium Rosyjskiego baronowi Jegorowi Jegorowiczowi Staal’owi (1822–1907), któremu aktywnie w sprawowaniu tej funkcji pomagał Martens^[43]. Ten ostatni w oczach międzynarodowego środowiska prawnego-dyplomatycznego stanowił *spiritus movens* konferencji haskiej, ożywiając ją duchem swoich przemyśleń^[44].

³⁸ „Cyrkularnoje soobszczenije Ministra Inostrannyh Dieł priebywajuszczim w Sankt-Peterburge predstavitielam inostrannyh gosudarstw ot 30-go diekabria 1898 g. Pieriwod” *Prawitielstwiennyj wiestnik*, nr 8 (1899): 1–2.

³⁹ Ananjicz, Ganielin, *Uprawlenczeskaja elita Rossijskoj impierii*, 108.

⁴⁰ Martens, „Gaagskaja konfierencyja mira”, 7.

⁴¹ Ananjicz, Ganielin, *Uprawlenczeskaja elita Rossijskoj impierii*, 108.

⁴² W konferencji wzięli udział przedstawiciele 26 krajów: 20 europejskich i 6 pozaeuropejskich: USA, Meksyk, Chiny, Japonia, Persja, Syjam.

⁴³ Pustogorow, „F.F. Martens”, 89.

⁴⁴ Poglądy takie wyrażali między innymi: Léon Bourgeois (1851–1925) – francuski prawnik i polityk, premier Francji w latach 1895–1896, laureat Pokojowej Nagrody Nobla, teoretyk francuskiego solidaryzmu; Heinrich Lammasch (1853–1920) – austro-węgierski i austriacki polityk, ostatni premier Austrii (Przedlitawii); Herman van Karnebeek (1874–1942) – holenderski polityk. W latach 1918–1927 był ministrem spraw zagranicznych, a w latach 1921–1922 przewodniczącym Zgromadzenia Ligi Narodów; Albert de Lapradelle (1871–1955) – francuski prawnik. Wykładał w Grenoble i w Paryżu. Opublikował liczne prace z zakresu prawa

Niejako równoległe Martens został powołany do funkcji superarbitra w sporze toczonym pomiędzy Stanami Zjednoczonymi, Wenezuelą i Wielką Brytanią dotyczącym przebiegu oraz kształtu granic Gujany Brytyjskiej. Trybunał arbitrażowy obradował w Paryżu, zaś Martens na czas jego obrad przyjeżdżał do tego miasta z Hagi. Był on jedynym neutralnym sędzią w tym sporze, wyposażonym w głos decydujący i mogący podejmować arbitralne decyzje^[45].

Z konferencją haską i z treścią przyjętą wówczas konwencji wiąże się też jedno z najważniejszych pryncypiów międzynarodowego prawa humanitarnego objęte formułą tak zwanej Klauzuli Martensa. Wymaga ona pewnego omówienia: jej koncepcja narodziła się w 1874 roku jeszcze podczas konferencji brukselskiej, kiedy to dużo młodszy i jeszcze mało znany rosyjski prawnik Fiodor Fiodorowicz Martens sporządził szkic konwencji o prawach i zwyczajach wojny lądowej. Projekt ten nie uzyskał jednak pełnej aprobaty uczestniczących w obradach państw, a ostateczne przyjął formę deklaracji brukselskiej, której tekst miał charakter fakultatywny, zaś postanowienia w nim zawarte nie musiały być bezwzględnie akceptowane przez podmioty prawa międzynarodowego publicznego. Swoista rewitalizacja tego dokumentu dokonała się dopiero w 1899 roku w trakcie trwania konferencji haskiej. To wówczas Fiodor Fiodorowicz Martens, cieszący się już znacznym autorytetem w świecie, zaproponował przekształcenie treści deklaracji brukselskiej w konwencję, angażując się osobiście w prace do tego zmierzające. Trwały one stosunkowo długo, zaś każdy z artykułów był omawiany i opracowywany odrębnie. Finalnie, gdy osiągnięto prawie zupełny kompromis, niespodziewanie były premier Belgii Auguste Beernaert (1829–1912) poinformował, że dostarczono mu dokument, w którym baron Auguste Lambermont (1819–1905), belgijski dyplomata i polityk, sugerował potrzebę stworzenia deklaracji potwierdzającej wagę opracowania kodyfikacji praw wojny, żądając jednocześnie, by w kwestiach nieobjętych jej ramami nadal stosowano zasady prawa międzynarodowego z uwzględnieniem praw człowieka (*des principes du droit des gens et des lois de l'humanité*)^[46]. Zatem idea

międzynarodowego publicznego. Zob.: Pustogorow, *Fiodor Fiodorowicz Martens*, 159–161; Grabar', *Matieriały k istorii*, 399.

⁴⁵ Władimir Wasiljewicz Pustogorow, „F.F. Martens – mieźdunarodnyj supierarbitr (po angło-wieniesuelskomu konfliktu 1899 g.)” *Moskowskij żurnał mieźdunarodnogo prawa*, nr 4 (1992): 107.

⁴⁶ Ilja Raczkow, Jelizawiet Raczkowa, „Wydierżka iz dniewnikow Fiodora Fiodorowicza Martiensa za 1899 god” *Mieźdunarodnoje prawosudije*, nr 1 (2022): 123. zapis z dnia 20 czerwca (3 lipca) 1899 roku.

stworzenia takiej klauzuli i wprowadzenie jej do ostatecznej treści konwencji była inicjatywą rządu belgijskiego, który wyrażał przy tym jednak obawy, że materia nie objęta treścią konwencji może być interpretowana w sposób niekorzystny dla małych i słabszych państw. Belgowie obawiali się przyjęcia przez siebie konwencji, uważając że w przypadku uczestnictwa w potencjalnej wojnie uregulowania w niej zawarte mogą ich nie objąć. Z drugiej jednak strony, stali na stanowisku, że korzystnym dla nich może być otrzymanie gwarancji zabezpieczających uprawnienia ludności ziem okupowanych^[47]. Martens postanowił, że pomoże stronie belgijskiej w taki sposób, że przeredaguje przygotowaną przez nich propozycję, a następnie odczyta ją w trakcie jednej z debat. W sposób kularowy uzyskał także dla tej koncepcji poparcie części przedstawicieli innych państw, zbierając taką większość, by bez potrzeby przeprowadzenia dyskusji prawie jednogłośnie akceptować wszystkie zgłoszone propozycje. W treści swojego dziennika zanotował: „Deklaracja brukselska – moje ulubione dziecko z 1874 roku – z nielegalnego dziecka stał się legalnym i przez wszystkich uznany! Co za rozkosz! Co za radość!”^[48].

Należy podkreślić, że chociaż jej autorstwo faktycznie przynależało baronowi Lambermontowi, to jednak zaangażowanie Martensa w jej przyjęcie, jak też fakt, iż to on nadał jej właściwy kształt prawny, oraz zaprezentował jej treść podczas obrad konferencji haskiej uprawnia do używania wobec niej sformułowania „Klauzula Martensa”^[49]. Stała się ona ostatecznie jednym z kamieni węglowych współczesnego prawa humanitarnego oraz usankcjonowała stosowanie zwyczajów i norm prawa zwyczajowego w obrocie międzynarodowym^[50]. Jej dalsze losy świadczyły o trafności przyjętego rozwiązania – powielona została w czterech konwencjach genewskich

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, 122. zapis z dnia 20 czerwca (3 lipca) 1899 roku.

⁴⁹ Jej treść brzmi: „[...] Strony uważają za właściwe skonstatować, że w wypadkach, nieobjętych przepisami obowiązującymi, przyjętymi przez nie, ludność i strony wojujące pozostają pod opieką i władzą zasad prawa narodów, wpływających ze zwyczajów, ustanowionych między cywilizowanymi narodami, oraz z zasad humanitarności i wymagań społecznego sumienia.”; Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 161).

⁵⁰ Marco Sassòli, Antoine A. Bouvier, Anne Quintin, *How Does Law Protect in War? Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law, Volume I*. (International Committee of the Red Cross, 2012), Part 1, Chapter 4, 11. <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-0739-part-i.pdf>; Wiesław Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych 1815–1945* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 1996), 173.

1949 roku oraz w dwóch protokołach dodatkowych do nich^[51], jak również konwencji o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych z 1980 r. oraz konwencji o zakazie użycia amunicji kasetowej z 2008 r. Na klauzulę Martensa powoływał się w treści swoich orzeczeń Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości ONZ^[52] oraz Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii^[53]. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1996 r. przywołał ją także w opinii w sprawie legalności groźby lub użycia broni atomowej^[54].

Fiodorowi Martensowi społeczność międzynarodowa zawdzięcza także powołanie instytucji międzynarodowych komisji śledczych (badawczych)^[55]. W trakcie obrad konferencji haskiej dyskutowany był projekt konwencji o pokojowym rozwiązywaniu sporów międzynarodowych. Wyartykułowany wówczas pomysł powołania do życia stałego sądu międzynarodowego wywołał dość ożywioną dyskusję na tym forum w trakcie której eksponowano zarówno wady, jak i zalety przyjęcia takiego rozwiązania^[56]. Martens popierał koncepcję funkcjonowania stałego trybunału

⁵¹ Zob.: Konwencja o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych (I konwencja genewska), Genewa, 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik), art. 63; Konwencja o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu (II konwencja genewska), Genewa, 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 56, poz. 175, załącznik), art. 62; Konwencja o traktowaniu jeńców wojennych (III konwencja genewska), Genewa, 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 175, załącznik), art. 142; Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny (IV konwencja genewska), Genewa, 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik), art. 158; Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych Genewa, 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik), art. 1 p. 2.

⁵² Zob. Case Concerning the Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). I.C.J. Reports 1986. Merits Judgment of 27 June 1986, p. 218.

⁵³ Zob. International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991. Case No.: IT-95-16-T. „Prosecutor v. Kupreskic and others”. Judgement of 14 January 2000. p. 525-526.

⁵⁴ Zob.: Antonio Cassese, „The Martens Clause: Half a Loaf or Simply Pie in the Sky?” *European Journal of International Law*, t. XI, nr 1 (2000): 187-216; Theodor Meron, „The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience” *The American Journal of International Law*, t. XCIV, nr 1 (2000): 78-89.

⁵⁵ Pustogorow, *Fiodor Fiodorowicz Martens*, 167.

⁵⁶ Zob. Leonid Aleksejewicz Kamarowski, *Gaagskaja mirnaja konfieriencyja 1899* (Moskwa: Tipo-Litografija G.I. Prostackowa, 1905), 45-52.

arbitrażowego, jak też postulował by orzeczenia tego sądu miały charakter wiążący, argumentując przy tym, że tego rodzaju stała jurysdykcja pozbawiona jest wszelkich celów politycznych i służy jedynie pokojowym rozstrzygnięciu sporów. Proponował przy tym, żeby w tekście konwencji haskiej zapisano funkcjonowanie międzynarodowych komisji śledczych. Pisał: „[...] w przypadku sporu między państwami pożądanym jest ustalenie wszystkich okoliczności, z powodu których ten spór powstał. W tym celu koniecznym może być udanie się na miejsce zdarzenia, powołanie biegłych, którzy zbadają wszystkie okoliczności sporu i przedstawią obiektywny opis całej sprawy”^[57]. Po zakończeniu swoich prac komisja miała przedłożyć stronom raport z ich przebiegu, który jednak nie miał mocy wyroku (*res iudicata*), co skutkowało możliwością poszukiwania przez zainteresowanych innych dróg wygaszenia sporu, w tym także udania się do trybunału arbitrażowego. W rezultacie, państwa-strony konwencji zyskiwały dodatkowy mechanizm służący rozstrzygnięciu ewentualnych konfliktów i sporów. To *par excellence* pragmatyczne rozwiązanie przyczyniło się do popularności idei komisji śledczych i miało być szeroko stosowane w przyszłości na forum międzynarodowym^[58].

Kolejny okres aktywności Fiodora Fiodorowicza Martensa przypadł na czas związany z zakończeniem wojny rosyjsko-japońskiej i rozpoczętą w początkach sierpnia 1905 roku konferencją pokojową w Portsmouth (New Hampshire), zakończoną traktatem zawartym w miesiąc później – 5 września pomiędzy Imperium Rosyjskim a Cesarstwem Wielkiej Japonii^[59]. Uczestnicząca w poprzedzających porozumieniu negocjacjach strona amerykańska i osobiście prezydent Stanów Zjednoczonych Theodore Roosevelt (1858–1919) podnosili potrzebę rychłego zwołania kolejnej konferencji pokojowej. Do tej koncepcji przychyliły się rosyjskie kręgi rządowe

⁵⁷ Martens, *Gaagskaja konfieriencyja mira*, 20–21.

⁵⁸ Zbigniew B. Rudnicki, „Międzynarodowe komisje badawcze w nowoczesnym systemie pokojowego rozwiązywania sporów międzynarodowych” *Zeszyty Prawnicze*, t. XI, nr 3 (2011): 289; Faina Osipowna Jeljaszewicz, „Iz inostrannyh żurnalow” *Żurnał Ministerstwa Justycyi*, nr 2 (1911): 330.

⁵⁹ Ludwik Bazyłow, *Dzieje Rosji. 1801–1917* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977), 432–433. Dominic Lieven, *The Cambridge History of Russia*, t. II, *Imperial Russia, 1689–1917* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 542; Aleksandr Nikołajewicz Bochanow, „Rossija w konce XIX- naczale XX wieka”, [w:] *Istorija Rossiji s driewniejszych wriemien do naczala XXI wieka*, red. Andriej Nikołajewicz Sacharow (Moskwa: Izdatielstwo AST; Izdatielstwo Astriel; Izdatielstwo Chranitel, 2008), 894.

w Sankt-Petersburgu^[60]. Kierujący wówczas resortem spraw zagranicznych Imperium Rosyjskiego hrabia Władimir Nikołajewicz Lamsdorff (1844–1907)^[61] zaproponował, by Martens stał na czele dwóch międzyministerialnych komisji mających przygotować tak przebieg tej konferencji, jak i projekty podejmowanych tam uchwał. Już w grudniu 1905 roku podał wstępny harmonogram obrad przyszłej konferencji^[62], proponując by zajęła się ona trzema problemami: 1) rewizją postanowień Konwencji genewskiej z 1864 roku o polepszeniu losu rannych żołnierzy; 2) zmianą niektórych postanowień konwencji haskich z 1899 r.; 3) kodyfikacją norm i zwyczajów wojen morskich^[63]. Założenia Martensa zostały przedstawione ministrowi, jednak ten wycofał się ze swoich wcześniejszych obietnic i na kierującego pracami wyznaczył swojego zastępcę (towarzysza ministra), a zarazem członka rosyjskiej Rady Państwa z nominacji, także prawnika z wykształcenia, księcia Waleriana Siergiejewicza Obolenskiego-Nieliedinskiego-Mieleckiego (1848–1907)^[64]. Najprawdopodobniej u źródła tej decyzji leżała napięte osobiste relacje pomiędzy Lamsdorffem a Martensem, jak też chęć osłabienia jego pozycji politycznej. Po dymisji Lamsdorffa, która nastąpiła w końcu kwietnia 1906 roku, jego następcą na tym stanowisku Aleksander Pietrowicz Izwolski (1856–1919)^[65] w kilka miesięcy później ponowił propozycję swego poprzednika, zwracając się z prośbą do Martensa o nadzоровanie przygotowywanej konferencji pokojowej^[66]. Realizując prośbę

⁶⁰ Andrzej Brzeziński, „Rosja a sprawa ograniczenia zbrojeń na konferencji haskiej w 1907 r.” *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*, nr 10 (1981): 67–68.

⁶¹ Denis Nikołajewicz Szilow, „Lamsdorf (Lamzdorf), Władimir Nikołajewicz”, [w:] Szilow, *Gosudarstwiennye diejatieli Rossijskoj impierii*, 360.

⁶² Początkowo konferencja miała się odbyć w 1906 r., ale w związku ze zmianą Ministra Spraw Zagranicznych w Rosji kwestia zorganizowania konferencji została przesunięta.

⁶³ Piśmo członka Sowietu MID Rossiji profesora F.F. Martiensa ministru inostrannyh dieł Rossiji W.N. Łamzdorfu o projekcie programy Wtoroj Gaagskoj konfieriencyi mira i projekt programy, razrabotannyj F.F. Martensom 3/16 diekabria 1905 g. AWPRI, f. Politarchiw, op. 482, d. 4924, l. 41–43. dostęp: https://idd.mid.ru/informacionno-spravocnye-materialy/-/asset_publisher/WsjViuPpkiam/content/k-110-letiu-vtoroj-gaagskoj-konferencii-mira.

⁶⁴ Siergiej Wiktorowicz Kulikow, „Obolenski-Nieliedinski-Mielecki Walerian Siergiejewicz”, [w:] *Gosudarstwiennij sowiet Rossijskoj Impierii 1906–1917. Encykłopedija*, red. Walentin Walentinowicz Szefochajew (Moskwa: Izdatielstwo «Rossijskaja politiczeskaja encekłopedija», 2008), 188.

⁶⁵ Denis Nikołajewicz Szilow, „Izwolski Aleksander Pietrowicz”, [w:] Szilow, *Gosudarstwiennye diejatieli Rossijskoj impierii*, 268–269.

⁶⁶ Pustogarrow, Fiodor Fiodorowicz Martens, 245.

swojego zwierzchnika Martens wyruszył w podróż po Europie, odwiedzając na początku 1907 roku między innymi: Berlin, Paryż, Londyn, Hagę, Wiedeń oraz Rzym, spotykając się w tych stolicach z przedstawicielami elit politycznych oraz głowami państw. Dyplomatycznym celem peregrynacji Martensa było zarówno uzyskanie aprobaty Niemiec dla samej koncepcji zwołania nowej konferencji pokojowej, jak też lobbowanie we Francji i Anglii w kwestiach najbardziej dyskusyjnych^[67].

Rozpoczęta w czerwcu 1907 roku II haska konferencja pokojowa, której przewodniczył ponownie Rosjanin, poseł Imperium Rosyjskiego w Paryżu, Aleksander Iwanowicz Nielidow (1835–1910), stawiała przed sobą do rozwiązania dużo bardziej skomplikowane zagadnienia, aniżeli jej poprzedniczka. W jej ramach działały cztery komisje problemowe, zaś Martens przewodniczył z wyboru tej, w której właściwości znalazły się zagadnienia z zakresu prawa morza oraz wojny na morzu^[68]. Nie wchodząc w bardziej szczegółową analizę przebiegu drugiej konferencji haskiej, można ogólnie przyjąć, że przyczyniła się ona znacznej do kontynuacji i rozwinięcia ustaleń dokonanych w 1899 roku, zaś współczesny nam normy międzynarodowego prawa humanitarnego w olbrzymiej mierze czerpią z jej dorobku i znaczna też w tym jest zasługa Fiodora Fiodorowicza Martensa^[69].

⁶⁷ Irina Rybaczonok, „Rossija i wtoraja konfierencyja mira 1907 goda w Gaagie” *Nowaja i nowiejszaja istorija*, nr 1 (2019): 130–133; Instrukcja ministra inostrannych dzieł Rossiji A.P. Izwolskiego niepriemiennomu czlenu Sowjeta MID Rossiji F.F. Martiensu. 1/14 janwaria 1907 g. AWPRI, f. Politarchiw, op. 482, d. 5036, l. 114. https://idd.mid.ru/informacionno-spravocnye-materialy/-/asset_publisher/WsjViuPpkiam/content/k-110-letiu-vtoroj-gaagskoj-konferencii-mira.

⁶⁸ Ministerstwo inostrannych dzieł, *Wtoraja konfierencyja mira 1907* (Sankt-Peterburg: Tipografija W.F. Kirszbauma, 1908), 6–7.

⁶⁹ Spośród 56 artykułów pierwotnego projektu konwencji haskiej o pokojowym rozstrzygnięciu sporów międzynarodowych ponad 40 jest autorstwa Fiodora Martensa; Patrz: Ilja Raczkow, Jelizawieta Raczkowa, „Wydierżka iz dniewnikow Fiodora Fiodorowicza Martiensu za 1899 god” *Mieżdunarodnoje prawosudije*, nr 1 (2022): 128. zapis z dnia 18 (30) lipca 1899 roku.

Bibliografia

- Ananijcz Boris Wasiljewicz, Rafał Szołomowicz Ganielin, *Uprawlenczeskaja elita Rossijskoj Impierii. Istorija ministierstw 1802–1917*. Sankt-Peterburg: Liki Ros-siji, 2008.
- Bazyłow Ludwik, *Dzieje Rosji. 1801–1917*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977.
- Biograficzeskij słowar' professorsow i priepodawatielej Impieratorskogo Sankt-Peterburgskogo Uniwiersitieta za istiekszuju trietju czetwert' wieka jego suszczestwowanija*. 1869–1894, t. II, M-JA. Sankt-Peterburg: Tipografija i Litografija B.M. Wolfa, 1898.
- Bochanow Aleksandr Nikołajewicz, „Rossija w konce XIX- naczale XX wiekow”, [w:] *Istorija Rossiji s driewniejszych wriemien do naczala XXI wieka*, red. Andriej Nikołajewicz Sacharow. 869–940. Moskwa: Izdatielstwo AST; Izdatielstwo Astriel; Izdatielstwo Chranitiel, 2008.
- Brzeziński Andrzej, „Rosja a sprawa ograniczenia zbrojeń na konferencji haskiej w 1907 r.” *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*, nr 10 (1981): 65–87. <https://doi.org/10.18778/0208-6050.10.06>.
- Cassese Antonio, „The Martens Clause: Half a Loaf or Simply Pie in the Sky?” *European Journal of International Law*, t. XI, nr 1 (2000): 187–216. <https://doi.org/10.1093/ejil/11.1.187>.
- „Cyrkularnoje soobszczenije Ministra Inostrannyh Dieł priebuwajuszczim w Sankt-Peterburge predstavitielam inostrannyh gosudarstw ot 30-go diekabria 1898 g. Pieriewod” *Prawitielstwiennyj wiestnik*, nr 8 (1899): 1–2.
- Czerniawskij Stanisław Iwanowicz, „Wtoraja Gaagskaja konfieriencyja mira 1907 goda: wzgljad cieriez 110 let.” *Tractus aevorum: ewolucyja socyokulturnych i političeskich prostranstw*, t. IV (2017): 23–40. <https://doi.org/10.18413/2312-3044-2017-4-1-23-40>.
- Dobrzycki Wiesław, *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych 1815–1945*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 1996.
- Grabar' Władimir Emmanuiłowicz, *Matieriały k istorii literatury mieżdunarodnogo prawa w Rossiji (1647–1917)*. Moskwa: Izdatielstwo „Ziercało” 2005.
- Holland Thomas, „Frederik de Martens” *Journal of the Society of Comparative Legislation*, nr 10 (1909): 10–12.
- Instrukcyja ministra inostrannyh dieł Rossiji A.P. Izwolskogo nepriemien-nomu czlenu Sowjeta MID Rossiji F.F. Martiensu. 1/14 janwaria 1907 g. AWPRI, f. Politarchiw, op. 482, d.5036, l. 114. https://idd.mid.ru/informacionno-spravocnye-materialy/-/asset_publisher/WsjViuPpk1am/content/k-110-letiu-vtoroj-gaagskoj-konferencii-mira.

- Jeljaszewicz Faina Osipowna, „Iz inostrannyx żurnałow” *Żurnał Ministierstwa Justicyi*, nr 2 (1911): 330–332.
- Kamarowski Leonid Aleksejewicz, *Gaagskaja mirnaja konfierencyja 1899*. Moskwa: Tipo-Litografija G.I. Prostackowa, 1905.
- Kamarowski Leonid Aleksejewicz, „Sowriemiennoje mieżdunarodnoje prawo cywilizowanych narodow (Martens, dwa toma, 1882–1883 gg.)” *Juridiczeskij wiestnik*, t. XI, kn. 3 (1886): 460–486.
- Kulikow Siergiej Wiktorowicz, „Obolenski-Nieliedinski-Mielecki Walerian Siergiejewicz”, [w:] *Gosudarstwiennyj sowiet Rossijskoj Impierii 1906–1917. Encykłopedija*, red. Walentin Walentinowicz Szełochajew. 188. Moskwa: Izdatielstwo «Rossijskaja politiczeskaja encykłopedija», 2008.
- Lieven Dominic, *The Cambridge History of Russia*, t. II, *Imperial Russia, 1689–1917*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Martens Fedor Fedorowich, *La Russie et l’Angleterre dans l’Asie centrale*. Gand: Imprimerie Isidore-Sébastien Van Doosselaere, 1879.
- Martens Fedor Fedorowich, *Le Conflit Entre La Russie Et La Chine: Ses Origines, Son Développement Et Sa Portée Universelle: Étude Politique*. Bruxelles: Librairie C. Muquardt, Merzbach et Falk, éditeurs, libraires du roi, 1880.
- Martens Fiodor Fiodorowicz, *Sobranije traktatow i konwiencyj, zakluczennyx Ros-sijeju s inostrannymi dierżawami*, t. I, *Traktaty s Awstrijeju. 1648–1762 g.* Sankt-Peterburg: Tipografija Ministierstwa Putiej Soobszczenia (A. Bienkie), 1874.
- Martens Fiodor Fiodorowicz, *Sowriemiennoje mieżdunarodnoje prawo cywilizowanych narodow*, t. I, Sankt-Peterburg: Tipografija Ministierstwa Putiej Soobszczenia (A. Bienkie), 1882.
- Martens Fiodor Fiodorowicz, *Wostocznaja wojna i Briussielskaja konfierencyja 1874–1878 gg.* Sankt-Peterburg: Tipografija Ministierstwa Putiej Soobszczenia (A. Bienkie), 1879.
- Martens Fiodor Fiodorowicz, „Aleksandr I i Napoleon I. Poslednije gody ich družby i sojuza” *Wiestnik Jewropy*, t. I, k.2 – t. II, kn. 4 (1905).
- Martens Fiodor Fiodorowicz, „Edinburgskij uniwersitet i triechsotletnij jego jubilej: istoriko-kulturnyj oczerk” *Wiestnik Jewropy*, t. V, kn. 9 (1884): 109–163.
- Martens, Fiodor Fiodorowicz. „Gaagskaja konfierencyja mira: kulturno-istoriczeskij oczerk” *Wiestnik Jewropy*, t. II (1900): 5–28.
- Martens, Fiodor Fiodorowicz, „Impierator Nikołaj I i korolewa Wiktorija: istoriczeskij oczerk” *Wiestnik Jewropy*, t. VI, kn. 11 (1896): 74–130.
- Martens Fiodor Fiodorowicz, „Rossija i Anglija nakanunie razrywa: 1853–1854” *Wiestnik Jewropy*, t. II, kn. 4 (1898): 563–610.
- Martens Fiodor Fiodorowicz, „Rossija i Anglija w carstwowanije impieratora Nikołaja I” *Wiestnik Jewropy*, t. I, kn. 1 – t. II, kn. 3 (1898).

- Martens Fiodor Fiodorowicz, „Rossija i Anglija w naczale XIX-go stoletija” *Wiestnik Jewropy*, t. v, kn.10 – t. vi, kn. 11 (1894).
- Meron Theodor, „The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience” *The American Journal of International Law*, txciv, nr 1 (2000): 78–89. <https://doi.org/10.2307/2555232>.
- Ministerstwo inostrannyh dieł. *Wtoraja konfieriencyja mira 1907*. Sankt-Peterburg: Tipografija W.F. Kirszbauma, 1908.
- Nolde Boris. „F.F. Martens (Niekrolog)” *Prawo. Ježeniedielnaja juridiczeskaja gazieta*, nr 24 (1909): k. 1449–1452.
- Pis’mo czlena Sowjeta MID Rossiji professora F.F. Martiensa ministru inostrannyh dieł Rossiji W.N. Łamzdorfu o projekcie programmy Wtoroj Gaagskoj konfieriencyi mira i projekt programmy, razrabotannyj F.F. Martensom 3/16 diekabria 1905 g. AWPRI, f. Politarchiw, op. 482, d. 4924, l. 41–43. https://idd.mid.ru/informacionno-spravocnye-materialy/-/asset_publisher/WsjViuPpk1am/content/k-110-letiu-vtoroj-gaagskoj-konferencii-mira.
- Pustogarow Władimir Wasiljewicz, *Fiodor Fiodorowicz Martens. Jurist, dipłomat*. Moskwa: Mieždunarodnyje odnoszenija, 1999.
- Pustogarow Władimir Wasiljewicz, „F.[iodor] F.[iodorowicz] Martens – mieždunarodnyj supierarbitr (po angło-wieniesuelskomu konfliktu 1899 g.)” *Moskowskij žurnal mieždunarodnogo prawa*, nr 4 (1992): 107.
- Pustogarow Władimir Wasiljewicz. „F[iodor] F.[iodorowicz] Martens: Jurist, dipłomat, publicyst.” *Sowietskij žurnal mieždunarodnogo prawa*, nr 3–4 (1991): 76–94. <https://doi.org/10.24833/0869-0049-1991-3-4-76-94>.
- Raczkow Ilja, Jelizawjeta Raczkowa, „Wydierżka iz dniewnikow Fiodora Fiodorowicza Martiensa za 1899 god” *Mieždunarodnoje prawosudije*, nr 1 (2022): 122–137.
- Rudnicki Zbigniew B., „Międzynarodowe komisje badawcze w nowoczesnym systemie pokojowego rozwiązywania sporów międzynarodowych” *Zeszyty Prawnicze*, t. xi, nr 3 (2011): 287–312. <https://doi.org/10.21697/zp.2011.11.3.15>.
- Rybaczonok Irina, „Rossija i wtoraja konfieriencyja mira 1907 goda w Gaagie” *Nowaja i nowiejszaja istorija*, nr 1 (2019): 113–146. <https://doi.org/10.31857/S013038640003809-7>.
- Sassòli Marco, Antoine A. Bouvier, Anne Quintin, *How Does Law Protect in War? Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law*, t. I. International Committee of the Red Cross, 2012. <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-0739-part-i.pdf>.
- Sziłow Denis Nikołajewicz, *Gosudarstwiennyje diejatieli Rossijskoj impierii: Gławy wysszych i centralnyh ucziędzienij. 1802–1917: Biobibliograficzeskij sprawocznik*. Sankt-Peterburg: Dmitrij Bułanin, Jewropiejskij uniwersitet w Sankt-Peterburgie, 2001.

- Szpoper Dariusz, Arsen Tagirov, „Hrabiego Leonida Kamarowskiego wizja idei suwerenności państw w postępowaniach przed trybunałem międzynarodowym” *Prawo i Więź*, nr 1 (2023): 59–72.
- Taube Michail Aleksandrowicz, *Rossija i Anglija w Sriedniej Azii*. Sankt-Peterburg: Knižnyj Skład „Rossijskoj Bibliografii”, 1880.
- Taube Michaił Aleksandrowicz, *F.[iodor] F.[iodorowicz] Martens (1845–1909). Nie-krołog*. Sankt-Peterburg: Sienatskaja Tipografija, 1909.
- Tilly Charles, *Social movements, 1768–2004*. Boulder-London: Paradigm Publishers, 2004.
- Wereszycki Henryk, *Historia Austrii*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo, 1986.
- Zipunnikowa Natalja Nikołajewna, „K 165-letiju so dnia roždienija F.F. Martiensa.” *Elektronnoje priłożenije k Rossijskomu juridiczeskomu żurnalu*, nr 1 (2010): 91–102.

